

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

СІЧЕНЬ – ВЕРЕСЕНЬ 2020

МІНІСТЕРСТВО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ, ТОРГІВЛІ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

ДЕПАРТАМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ТА МАКРОЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ
ВІДДІЛ З ПИТАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ, ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА СТАТИСТИКИ

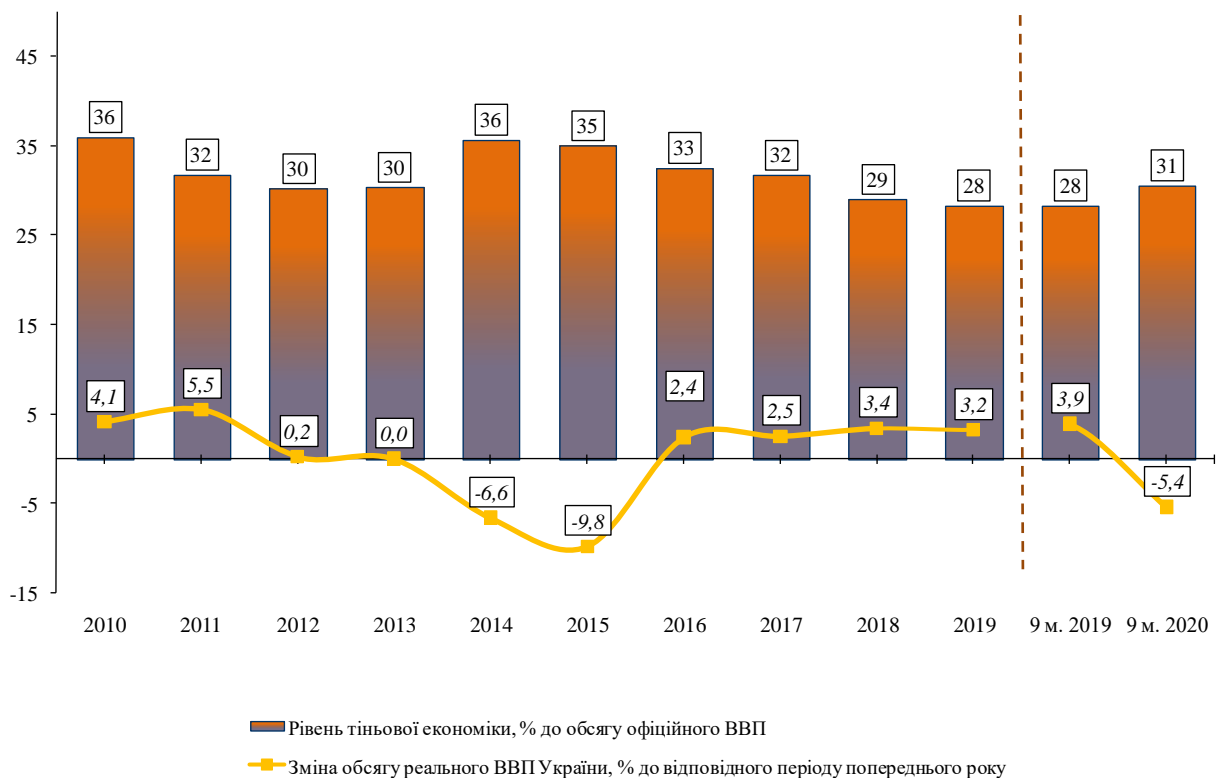
КВІТЕНЬ 2020
WWW.ME.GOV.UA

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У СІЧНІ – ВЕРЕСНІ 2020 РОКУ

У СІЧНІ-ВЕРЕСНІ 2020 РОКУ РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ СКЛАВ 31% ВІД ОБСЯГУ ОФІЦІЙНОГО ВВП

Поширення пандемії та ускладнення умов економічної діяльності, сформовані внаслідок запровадження вимушених обмежувальних заходів, призвели до зростання тіньової економіки в Україні. За попередніми розрахунками Мінекономіки рівень тіні у січні-вересні 2020 року склав 31% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. більше за показник січня-вересня 2019 року.

Довідково: розрахунок рівня тіньової економіки здійснений з використанням удосконалених Методичних рекомендацій, затверджених наказом Мінекономіки від 20.01.2021 № 104.

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року)
Джерело: розрахунки Мінекономіки (ретроспективний ряд перераховано з використанням удосконалених Методичних рекомендацій)

Загалом, зростання тіньової економіки було очікуваним. Запроваджені обмежувальні заходи з метою захисту населення від біологічної небезпеки своїми наслідками мали зменшення ділової активності (як всередині країни, так і поза її межами) і, відповідно, суттєве зростання збитків в економіці. За таких умов прагнення бізнесу зменшити ризики втратити ресурсів в умовах високої невизначеності є природним.

Разом з тим, зростання рівня тіньової економіки за підсумком 9 місяців 2020 року є меншим порівняно зі зростанням її рівня за підсумком попередніх кризових періодів (зокрема, кризи 2014 року). Це свідчить, по-перше, про особливу природу і характер коронакризи, не схожі із кризами попередніх періодів; по-друге, про обмежені можливості за нового характеру кризи (насамперед, пригніченої суспільної активності) розширювати тіньові операції.

ДИНАМІКА РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА ОКРЕМИМИ МЕТОДАМИ

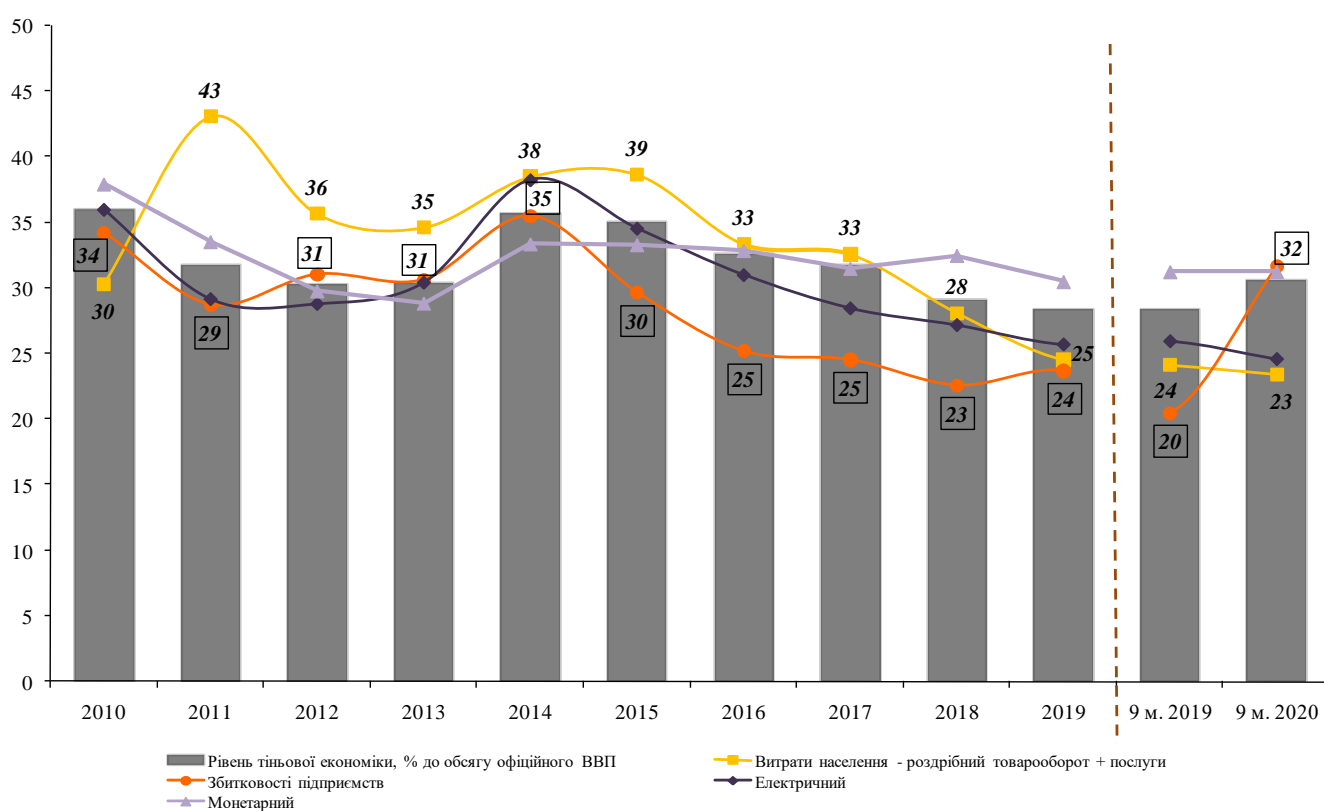
Підтвердженням нетиповості коронакризи є той факт, що динаміка рівнів тіньової економіки, розрахованих з використанням різних методів, була різноспрямованою, із так званими секторальними особливостями, що утворились у ході розгортання коронавірусної кризи.

Так, з чотирьох методів, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, збільшення рівня порівняно з відповідним періодом 2019 року зафіксував лише метод збитковості підприємств – на 12 в.п. (до 32% від обсягу офіційного ВВП), що, значною мірою, обумовлено об'єктивним погіршенням фінансового стану підприємств внаслідок згортання ділової активності на тлі дії протиепідемічних заходів та обмежень, запроваджених з метою запобігання поширенню у світі пандемії COVID-19. Разом з тим, по окремих ВЕД спостерігалось необґрунтоване, надміру високе зростання збитковості підприємств.

Два з чотирьох методів показали зменшення рівня тіньової економіки: метод “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” – на 1 в.п. (до 23% від обсягу офіційного ВВП); електричний метод – на 1 в.п. (до 25% від обсягу офіційного ВВП).

Розглядаючи причини, що призвели до скорочення тінізації економіки за цими методами, варто відмітити наявність об'єктивних, спричинених коронакризою чинників, які обмежували канали здійснення тіншової діяльності. Зокрема, у торгівлі обмеженою була можливість для реалізації товарів на неорганізованих майданчиках. Серед споживачів електроенергії (через падіння світової економіки темпами, які наразі експерти МВФ оцінюють на рівні не менше 3,3%, та інвестиційну паузу, зумовлену значною невизначеністю) вищими темпами, ніж у середньому ВВП, скоротилися обсяги ВДВ саме у галузях - найбільших споживачах енергії (зокрема, переробної промисловості). Скорочення тіні за таких умов, відповідно до методологічних положень розрахунку рівня тіншової економіки, є суто математичним результатом.

Монетарний метод показав відсутність змін у динаміці рівня тіншової економіки (31% від обсягу офіційного ВВП).

Рис. 2. Динаміка рівня тіншової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП
Джерело: розрахунки Мінекономіки

Довідково: кожен метод розрахунку рівня тіншової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору).

Лише інтегральний показник рівня тіншової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіншова економіка.

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА МЕТОДОМ ЗБИТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У СІЧНІ-ВЕРЕСНІ 2020 РОКУ СКЛАВ 32% ВІД ОБСЯГУ ОФІЦІЙНОГО ВВП

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням методу збитковості підприємств, збільшився і склав за підсумком січня-вересня 2020 року 32% від обсягу офіційного ВВП, що на 12 в.п. більше за рівень у відповідному періоді 2019 року.

Довідково: відповідно до методологічних рекомендацій за методом збитковості підприємств умовами для формування тенденції до збільшення рівня тіньової економіки є зростання обсягу збитків (збільшення кількості збиткових підприємств) або скорочення обсягу прибутків суб'єктів господарювання (зменшення кількості прибуткових підприємств).

Зміну рівня тіньової економіки у видах економічної діяльності, розрахованого за методом збитковості підприємств, рекомендуємо розглядати лише як вектор зміни тенденцій тіньової економіки у короткостроковому періоді.

Причиною такої динаміки є суттєве зростання збитковості, яке відбулось навіть незважаючи на частковий позитивний ефект від пристосування підприємств до діяльності в умовах адаптивного карантину та реалізацію Урядом програм із фінансової підтримки населення та бізнесу.

Довідково: доцільно зазначити, що у вересні 2020 року очікування підприємств промисловості вперше з лютого 2020 року досягли нейтрального рівня - за даними НБУ індекс очікувань ділової активності промислових підприємств у вересні 2020 р. становив 50,1 п. порівняно з 48,3 п. у серпні 2020 р. та 48,6 п. у березні 2020 р.

У вересні 2019 року індекс очікувань ділової активності промислових підприємств становив 57,3 п. (у серпні 2019 року – 53,6 п.).

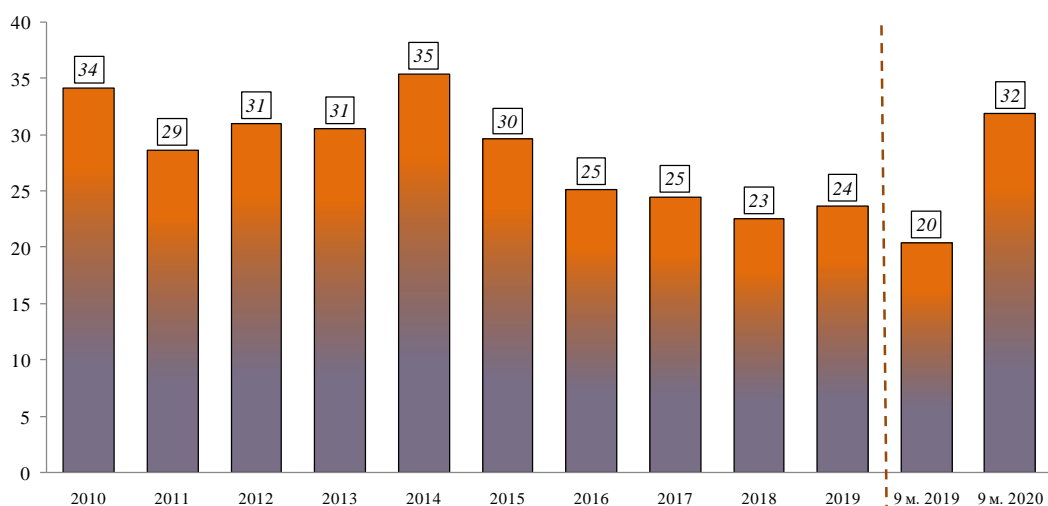

Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, % до обсягу офіційного ВВП

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономіки

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У ВИДАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА МЕТОДОМ ЗБИТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Більшість ВЕД показали тенденцію до збільшення рівня тіньової економіки на тлі зростання обсягу збитків підприємств цих ВЕД за підсумком 9 місяців 2020 року (порівняно з відповідним періодом 2019 року), отриманих в умовах вимушеного обмеження їх виробничої активності.

Найбільше частка тіньового сектору зросла у ВЕД “Транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність” (на 22 в.п. до 54% від обсягу ВДВ у ВЕД), у добувній промисловості і розробленні кар’єрів (на 16 в.п. до 39%), у ВЕД “Операції з нерухомим майном” (на 14 в.п. до 44% відповідно).

У ВЕД “Фінансова та страхова діяльність” та у ВЕД “Сільське, лісове та рибне господарство” зафіксовано тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки за підсумком 9 місяців 2020 року – на 4 в.п. (до 27% від обсягу ВДВ у ВЕД) та 2 в.п. (до 30%) відповідно.

Збільшення рівня тіньового сектору у ВЕД “Транспорт, складське господарство, поштова та кур’єрська діяльність” до 54% від рівня ВДВ галузі, на наш погляд, є об’єктивним на тлі значного зростання збитків галузі (у 2,9 разів до 53,5 млрд. грн. у січні-вересні 2020 року), отриманих 54,1% підприємств галузі в умовах:

- посилення карантинних обмежень в світі (авіаційний транспорт);
- дії обмежень в епідемічних зонах всередині країни (залізничні перевезення та міський транспорт);
- зниження попиту на послуги галузі з боку аграріїв через менші обсяги врожаю основних сільськогосподарських культур (залізничні вантажні перевезення);
- зниження попиту на природний газ з боку країн ЄС (трубопровідний транспорт).

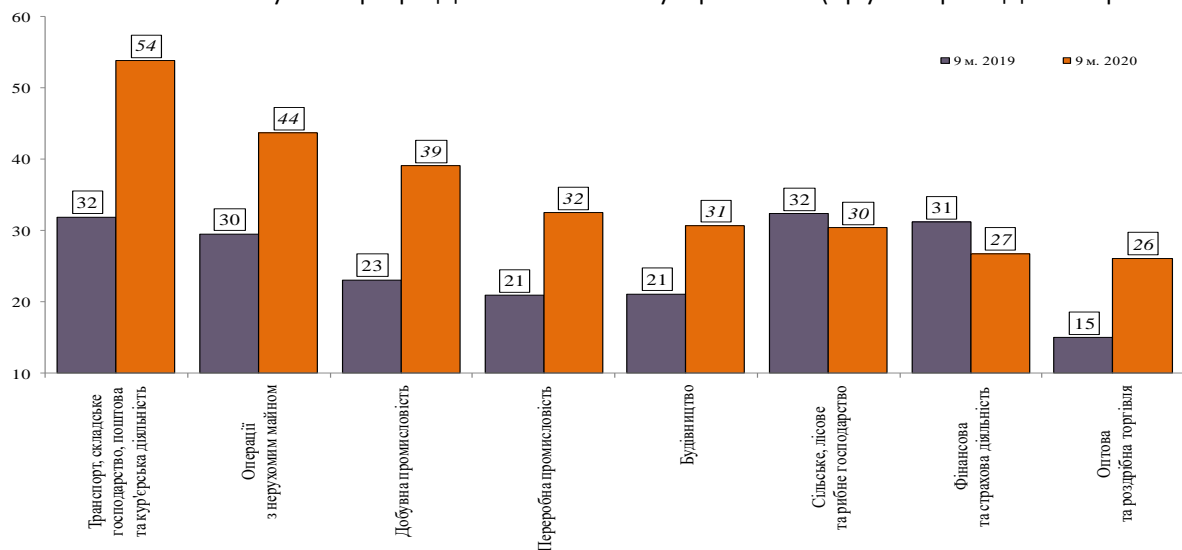

Рис. 4. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: розрахунки Мінекономіки

Отже, мінливість ситуації щодо поширення COVID-19 як в Україні, так і у світі значно обмежує легальну економічну активність підприємств галузі та негативно позначається на фінансових результатах їх діяльності.

Збільшення рівня тіньового сектору у добувній промисловості і розробленні кар'єрів до 39%, з одного боку, також має певні об'єктивні причини, адже є наслідком зростання обсягу збитків підприємств галузі (у 5,9 разів до 23,0 млрд. грн. у січні-вересні 2020 року), сформованих в умовах:

- скорочення обсягу видобутку кам'яного та бурого вугілля при високих запасах вугілля на ТЕС та низькій діловій активності металургійних підприємств на внутрішньому ринку;
- призупинення роботи ПАТ “Криворізький залізорудний комбінат” через страйк робітників.

З іншого боку, тенденція до збільшення збитковості (43,4% від загальної кількості підприємств галузі показали збиткові результати діяльності у звітному періоді проти 23,1% у відповідному періоді 2019 року) видається недостатньо обґрунтованою при доволі високій рентабельності операційної діяльності підприємств у добувній промисловості (22,2% у січні-вересні 2020 року).

У ВЕД “Операції з нерухомим майном” за підсумком 9 місяців 2020 року частка тіньового сектору **збільшилась на 14 в.п. (до 44% від рівня ВДВ галузі)**, що, здебільшого, є об'єктивним наслідком зростання обсягу збитків підприємств ВЕД у 11,9 разів (до 13,4 млрд. грн. у січні-вересні 2020 року), отриманих через низький попит на послуги ВЕД в умовах дії карантинних обмежень.

У ВЕД “Фінансова та страхова діяльність” зафіксована тенденція до **зменшення** рівня тіньової економіки (**на 4 в.п. до 27%** від обсягу ВДВ у ВЕД) на тлі збереження фінансової стабільності в економіці та доволі високої стійкості попиту на банківські послуги (в умовах розширення Урядом державної програми “Доступні кредити 5-7-9 %” з метою компенсації фінансових втрат МСП в період вимушеного простою та розширення доступу МСП до дешевих фінансових ресурсів) та, як наслідок, збільшення обсягу отриманих підприємствами ВЕД прибутків у 2,8 разів порівняно з відповідним періодом 2019 року (до 169,3 млрд. грн. у січні-вересні 2021 року). При цьому джерелами прибутку банківського сектору у звітному періоді були, насамперед, переоцінка фінансових інструментів та чисті процентні доходи.

Зменшення рівня тіньової економіки показав також ВЕД “Сільське, лісове та рибне господарство” (**2 в.п. до 30%** від обсягу ВДВ у ВЕД), що обумовлено скороченням кількості збиткових підприємств (на 14,3 в.п. порівняно з відповідним періодом 2019 року до 35,7% від загальної кількості підприємств галузі за підсумком 9 місяців 2020 року), досягнутим, переважно, завдяки поступовому відновленню зовнішнього попиту, зокрема, на м'ясо птиці. Адже загалом вхідні умови для діяльності підприємств сільського господарства у звітному періоді були несприятливими: нижча порівняно з 2019 роком урожайність більшості сільськогосподарських культур; висока витратність вирощування ВРХ; зростання конкуренції на внутрішньому ринку з імпортною молочною продукцією.

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА МЕТОДОМ “ВИТРАТИ НАСЕЛЕННЯ – РОЗДРІБНИЙ ТОВАРООБОРОТ І ПОСЛУГИ” У СІЧНІ-ВЕРЕСНІ 2020 РОКУ СКЛАВ 23%

Оцінка рівня тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” показала, що порівняно з відповідним періодом 2019 року він зменшився на 1 в.п. (до 23% від обсягу офіційного ВВП), що, скоріш за все, стало результатом обмеження можливостей реалізації продукції на неорганізованих ринках (внаслідок дії тимчасових карантинних обмежень) та звуження населенням напрямів витрачання коштів до кола життєво необхідних товарів і послуг. Також це є віддзеркаленням змін у споживчій активності населення під час пандемії.

Довідково: за даними дослідження Info Sapiens “Споживчі настрої в Україні” у вересні 2020 року індекс споживчих настроїв (ІСН) склав 71,6 п. (у вересні 2019 року ІСН становив 97,5 п.). Індекс поточного становища (ІПС) не значно зріс і склав 64,8 п. (у вересні 2019 року ІПС становив 83,3 пунтів).

За даними Держстату середньомісячна заробітна плата штатних працівників у середньому по економіці в Україні збільшилась за підсумком 9 місяців 2020 року на 9,2% порівняно з відповідним періодом 2019 року, що відбулося, у тому числі, завдяки підвищенню мінімальної заробітної плати з 01.09.2020 (до 5000 грн.).

Кількість неформально зайнятого населення віком 15-70 років у 2020 році становила 20,3% до загальної кількості зайнятого населення у цьому віці порівняно з 20,9% у 2019 році.

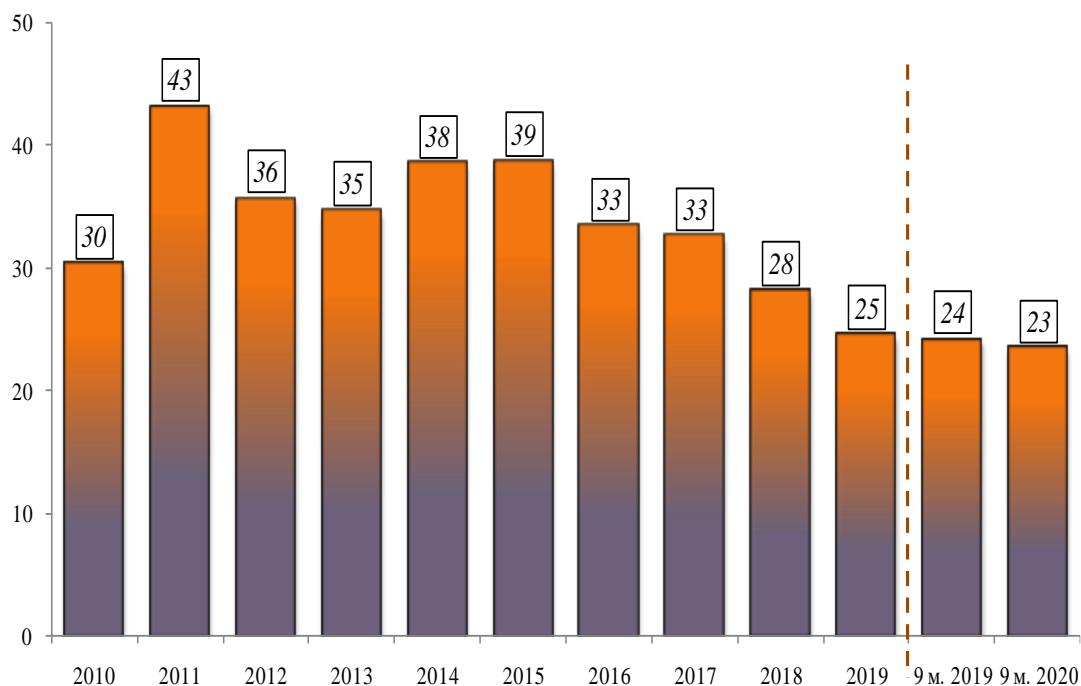

Рис. 5. Динаміка рівня тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги”, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономіки

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА ЕЛЕКТРИЧНИМ МЕТОДОМ У СІЧНІ-ВЕРЕСНІ 2020 РОКУ СКЛАВ 25%

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням електричного методу, зменшився порівняно з відповідним періодом 2019 року на 1 в.п. і склав 25% від обсягу офіційного ВВП. Відповідно до методології розрахунку тенденція до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом засвідчується:

- або збільшенням обсягу реального ВВП більшими темпами, ніж обсягу внутрішнього споживання електроенергії (за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби);
- або, як це мало місце за підсумком 9 міс.2020 р., падінням обсягу реального ВВП меншими темпами - на 5,4%, ніж обсягу внутрішнього споживання електроенергії (за вирахуванням споживання на ком.-побут. потреби) - на 5,7%.

Слід зазначити, що динаміка скорочення рівня тіньової економіки за цим методом сформувалась в умовах дії чинників, які об'єктивно "стимулювали" зменшення рівня тінзації, тобто спричиняли відносно більше скорочення обсягів споживання електроенергії при меншому скороченні обсягів ВВП.

Так, коронакриза структурно нерівномірно вплинула на галузі економіки, а, відповідно, і на ВВП та споживання електроенергії. Зокрема, внаслідок пригніченого світового попиту та інвестиційної паузи суттєво скоротили обсяги виробництва енергоємні галузі - металургія, машинобудування та інші. При цьому, динаміку ВВП підтримували неенергоємні ВЕД – "Фінансова та страхова діяльність", "Інформація та телекомунікації", "Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги", "Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування".

Довідково: за даними Міненерго, за 9 міс.2020 р. обсяг виробництва електричної енергії у цілому зменшився на 5,8% порівняно із 9 міс. 2019 р. Відпнск електроенергії споживачам зменшився на 3,5%.

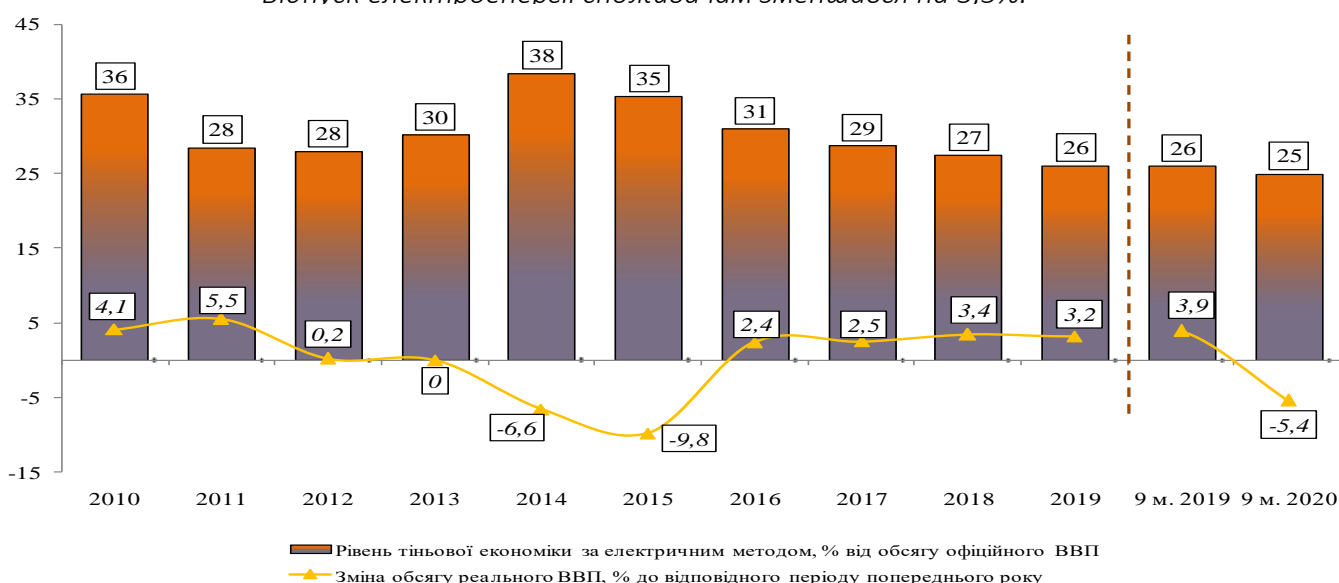

Рис. 6. Рівень тіньової економіки за електричним методом, % від обсягу офіційного ВВП
Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономіки

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ, РОЗРАХОВАНИЙ ЗА МОНЕТАРНИМ МЕТОДОМ, У СІЧНІ-ВЕРЕСНІ 2020 РОКУ СКЛАВ 31%

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням монетарного методу, не змінився і склав 31% від обсягу офіційного ВВП. Збереження незмінної тенденції тіньової економіки за цим методом відбулося внаслідок дії протилежних за напрямом чинників впливу:

↑ позитивних:

- здешевлення фінансування для бізнесу й населення за рахунок зниження НБУ облікової ставки (з 12.06.2020 знижено облікову ставку до 6 % річних);
- запровадження банками “кредитних канікул” для сумлінних позичальників (без негативного впливу на капітал банку) у період жорстких обмежень;
- підтримання НБУ програм Уряду, зокрема “Доступні кредити 5-7-9 %”.

Довідково: за інформацією Мінфіну, станом на 05.10.2020 від моменту старту Програми “Доступні кредити 5-7-9 %” уповноважені банки видали 4 127 позик на загальну суму в 9,883 млрд. гривень. З них 7,8 млрд. грн. видані в якості рефінансування попередньо отриманих позик, 1,6 млрд. грн. підприємці отримали на капітальні інвестиції та 515 млн. грн. – на поповнення оборотних коштів.

↓ негативних:

- подальше скорочення кредитування економіки в умовах невизначеності;
- збереження домінуючого впливу панічних настроїв серед учасників валютного ринку на динаміку курсу, що в умовах зростання невизначеності через загострення пандемії спричинило девальваційну динаміку гривні.

Довідково: упродовж 9 міс.2020 р. попри домінування пропозиції іноземної валюти над попитом з боку клієнтів банків, гривня мала, переважно, девальваційну динаміку: з початку року середньомісячний обмінний курс гривні до долара США послабився на 18,5 %, до євро – на 25,9 %; найбільше – упродовж березня на 7,4 % та 8,6 % відповідно.

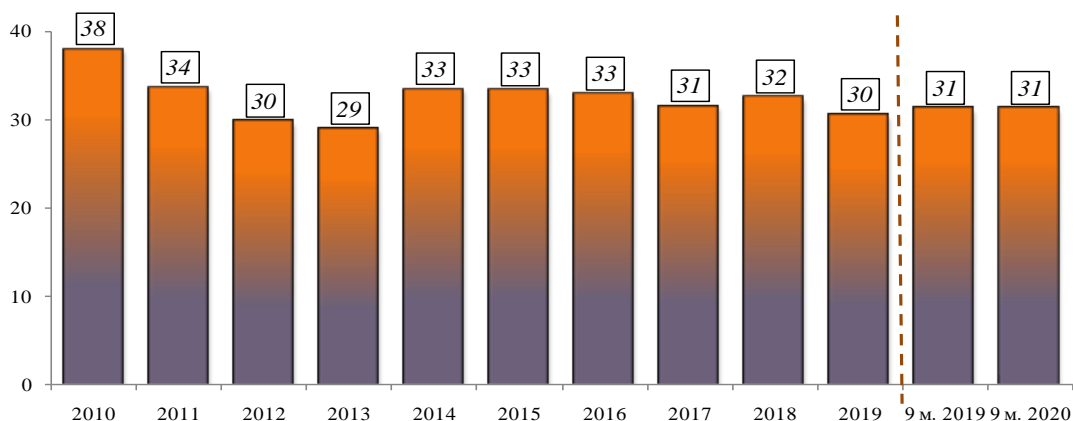

Рис. 7. Рівень тіньової економіки за монетарним методом,
% від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономіки

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ (01-09'2020)

ВИСНОВКИ

Отже, наразі динаміка тіньової економіки є, скоріше, наслідком складної ситуації, в якій опинилась країна під час коронакризи. Водночас, детінізація економіки є одним з основних критеріїв ефективності впроваджуваних реформ і сприйняття їх суспільством.

Відповідно, єдиним ефективним механізмом детінізації економіки країни є створення сприятливих умов для діяльності суб'єктів ринку у легальному секторі завдяки поліпшенню інвестиційного та бізнес-клімату в країні та створенню такого інституційного середовища, для якого тіньова економіка стала б неефективною.

При цьому належні умови та середовище неможливо створити доти, доки не будуть подолані системні чинники, що стримують процеси детінізації економіки в Україні. Основними серед них є:

- низький рівень захисту прав власності;

Довідково: експерти рейтингу економічної свободи (Economic Freedom Index 2021), що формується Heritage Foundation, визнали рівень захисту прав власності в Україні недостатньо ефективним, оцінивши його на рівні 48,5 балів (за 100 можливих) із незнаним покращенням ситуації - на 1,0 балів порівняно з попереднім рейтингом.

- недосконалість судової системи країни (основними вадами якої експерти визначають недостатню ефективність гілок судової системи), як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів до неї;

Довідково: за результатами рейтингу економічної свободи (Economic Freedom Index 2021) експерти зробили висновок про необхідність реформування судової системи з метою поліпшення її ефективності та оцінили її поточний стан на рівні 41,1 балів (зі 100 можливих) із погіршенням позиції України на 1,1 балів порівняно з попереднім рейтингом.

Чинники, що стримують процеси детінізації економіки в Україні

Чинники, що стримують процеси детінізації економіки в Україні

- **високий рівень корупції в країні;**

Довідково: експерти рейтингу “Індекс сприйняття корупції 2020” оцінили рівень корупції в Україні у 33 бали, що на 3 бали більше ніж у рейтингу 2019 року (за шкалою від 0 до 100, де 0 означає найвищий рівень корупції відповідно до сприйняття респондентів, а 100 - найнижчий), що відповідає 117 місцю серед 180 країн, які увійшли до рейтингу (126 місце серед 180 країн у рейтингу 2019 року). За висновками експертів рейтингу, в Україні гальмується імплементація повноцінної судової реформи. Упродовж 2020 року спостерігався постійний тиск на антикорупційні інституції. Наприкінці 2020 року країна опинилась у кризі конституційного правосуддя, що супроводжувалася неспроможністю керівництва держави подолати її цілком. Спостерігалися також спроби порушити й нівелювати антикорупційні досягнення у сфері публічних закупівель (шляхом запровадження локалізації в публічних закупівлях, що суперечить міжнародним зобов'язанням України). За висновками експертів, якщо вже зараз не зупинити окреслені тенденції, наступного року в Індексі сприйняття корупції позиція України може значно погіршити своє місце.

- наявність територій, непідконтрольних Уряду, утворених у ході збройного конфлікту на території країни, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для застосування схем контрабанди товарами.

